

FRA TADIJA KOŽUL

(1909.-1945.)

Mirko Kožul rođen je u Turčinovićima, župa Široki Brijeg, 18. srpnja 1909. od roditelja Bože Kožula¹ i Anđe rođ. Vrljić. Krstio ga je dva dana kasnije na Širokom Brijegu fra Veselko Milas, a krsni kum bio mu je Ivan Matijević.² Dvadesetak godina kasnije, prilikom stupanja u novicijat, Mirko je dobio redovničko ime fra Tadija.

Djetinjstvo

Pučku školu Mirko je završio u Lištici 1921. godine, kada se upisao u franjevačku gimnaziju na Širokom Brijegu. U međuvremenu je, s tisućama druge siromašne hercegovačke djece, 1917. godine bio prisiljen otići na prehranu u Srijem. Dio je veličanstvenoga projekta fra Didaka Buntića i drugih franjevaca, dakako uz državnu pomoć i pogotovo velikodušnih ljudi u Hrvatskoj, spašavanja gladne djece iz Hercegovine i drugih hrvatskih krajeva u predzadnjoj godini Prvoga svjetskog rata. Naime, zbog brojnih razloga, a poglavito zbog suše koja je 1917. godine mjesecima vladala u Hercegovini, ljudi su počeli umirati od gladi. Fra Didak je poduzimao sve moguće ne bi li se pribavila hrana za bijedni puk, a k tome je organizirao nekoliko vlakova iz Mostara koji su prevozili one najranjivije, to jest djecu, u bogatu Slavoniju i Srijem, kako bi ih spasili od gladi.³ A da

-
- 1 Božo Kožul, otac fra Tadijin, umro je desetak godina po sinovoj pogibiji. Gvardijan širokobriješki fra Jerko Karačić javio je Provincijalatu 9. prosinca 1954. da su za njega obavljene molitve propisane u slučaju smrti fratarskih roditelja (Arhiv Provincije: SP, sv. 160, f. 401).
  - 2 Župa Široki Brijeg: Matica krštenih, god. 1909., str. 13, br. 136.
  - 3 Andrija NIKIĆ, *Godine gladi. Povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje (1916.-1919.)*, Duvno, 1974.; Didak ĆORIĆ (ur.), *Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb - Mostar, 1978.; Marinko ŠAKOTA, "90. obljetnica spašavanja od gladi naroda u Hercegovini", *Didak (glasilo "Dana fra Didaka Buntića")*, god. II, br. 2, Gradnići, 2007.

je s tom djecom u daleki Srijem otišao i mali Mirko Kožul - bilo mu je osam godina - svjedoči jedno sačuvano pismo koje je Mirko pisao iz Indije u Srijemu svojoj majci Anđi zv. Vrljićuša u selo Kožule (Turčinoviće) 3. siječnja 1918. Prilično lijepim rukopisom piše: "Draga Mama ja sam fala Bogu dobro i zdravo ja i moj Brat i moja Rodica svi smo troje zdravo. Svi te pozdravljamo, prisvukli smo se u Švabske aljine. / Svi te Draga Mama pozdravljamo po 100 puta. Dobro je nam bilo na Božić. / Primi pozdrav sviju nas od Jokana, i od Mile i od Mare Juriljeve i od Mate. / Pozdrav od Gazde. / Želim brzi odgovor. Tvoj sin Mirko piše. / Atres Z. P. Ingjija, otel Indija, Srem."⁴ Mirko se vjerojatno iste godine, ili možda po svršetku rata krajem 1918. ili početkom 1919. godine, vratio svojima u Turčinoviće, te nastavio pučku školu. Moguće je, dapače vjerojatno, da je jedan razred završio i u Indiji.

Gimnazija na Širokom Brijegu

Po završetku pučke škole Mirko Kožul je, s brojim drugim kandidatima, pristupio prijamnom ispitu za upis u širokobriješku gimnaziju. Ispit je održan 18. srpnja 1921., a Mirko je bio jedan od 14 đaka internista (sjemeništara) koji su primljeni u gimnaziju. Uz njih su primljena i 24 vanjska đaka.⁵ Tako je šk. godina 1921./22. bila prva u kojoj je Mirko stupio u gimnaziju, koja je tada trajala osam godina. O njegovu školovanju do novicijata nema puno podataka. Iz ljetopisa gimnazije saznajemo da je u veljači 1926. izabran za vijećnika Marijine Kongregacije.⁶ Godine 1927./28. Mirko je proveo na Humcu u novicijatu, a u gimnazijske klupe se vratio u 7. razred s novim imenom - fra Tadija. Godine 1929./30. fra Tadija je završio 8. razred. S njim su bila još samo četvorica internista: fra Ljubo Čuvalo, fra Didak Ćorić, fra Radoslav Glavaš i fra Stjepan Naletilić. Veoma je zanimljiva vijest da je ravnatelj gimnazije u siječnju 1930. najboljim učenicima u svakome razredu darovao je jednu knjigu; najbolji učenik u 8. razredu bio je upravo fra Tadija Kožul. Veliku maturu fra Tadija je s kolegama polagao od 20. do 24. lipnja 1930. i položio s uspjehom, te se koji mjesec kasnije upisao na Franjevačku bogosloviju u Mostaru.⁷ Fra Tadija će kasnije u svećeničkom životu biti najuže vezan upravo uza širokobriješku gimnaziju, gdje je godinama bio odgojitelj i profesor.

4 Preslik pisma čuva se u Arhivu Vicepostulature, Široki Brijeg; Mapa fra Tadija Kožul.

5 Ante MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. II, str. 59.

6 A. MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. II, str. 202.

7 A. MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. II, str. 413, 422, 466.

Studij bogoslovije

U listopadu 1930. fra Tadija je započeo svoj filozofsko-teološki studij u Mostaru. U zimskom semestru 1930./31. fra Tadija je polagao sljedeće ispite: apologetika, povijest Crkve, spekulativna filozofija i hebrejski jezik. Ocjene: dva puta *eminens*, dva puta *laudabilis*. U ljetnom semestru isti predmeti, a ocjene - sve *eminens* (izvršno). Vladanje uzorno (*exemplares*), a marljivost pohvalna (*laudabilis*). U zimskom semestru 1931./32. polagao je sljedeće predmete: uvod u Sveto pismo, dogmatska teologija, moralna teologija, kanonsko pravo, povijest Crkve i etika. Ocjene: četiri puta *eminens*, dva puta *laudabilis*. U ljetnom semestru 1931./32. polagao je iste predmete i iz svih dobio *eminens*. Treća godina studija: zimski semestar 1932./33. Fra Tadija je polagao ispite: Sveto pismo, dogmatska teologija, moralna teologija, kanonsko pravo, pastoralna teologija i egzegeza. Ocjene: četiri puta 9, dva puta 8 ½. Konačno ljetni semestar 1932./33. isti predmeti, ocjene: jednom 9, pet puta 9 ¼. Tako je fra Tadija s iznimno dobrim ocjenama završio tri godine bogoslovnog studija u Mostaru, a potom je poslan da studij dovrši u inozemstvu.⁸ O tome pozudane vijesti saznajemo iz arhiva Provincije. Dana 9. listopada 1933. provincijal je od generala Reda tražio obediencije za osmoricu hercegovačkih bogoslova kako bi studij mogli nastaviti u inozemstvu. Među njima je bio i fra Tadija Kožul, koji je studij trebao nastaviti u Njemačkoj, u gradu Freiburg im Breisgau.⁹ Početkom studenoga 1933. upućena je molba načelniku Sreza mostarskoga da se navedenima izda putovnica, kako bi mogli putovati na studij u inozemstvo.¹⁰ Fra Tadija je u Freiburgu ostao samo jednu akademsku godinu, te mu je provincijal 9. srpnja 1934. izdao obedienciju da se vrati u Provinciju.¹¹ Otada će fra Tadija svoj svećenički i redovnički život nastaviti na Širokom Brijegu, uz prekid od tri godine, koje je proveo na studiju klasičnih jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Studij klasičnih jezika u Zagrebu

Nakon tri godine boravka i djelovanja na Širokom Brijegu fra Tadija je upućen u Zagreb na studij klasičnih jezika. Provincijal je obedienciju o tome poslao fra Tadiji 9. listopada 1937. Stanovao je u samostanu zagrebačkih franjevaca na Kap-

8 Liber classificationum... ab anno 1895, str. 56, 57, 58, 60, 62, 64. Usp. Pavao KNEZović, *Studij bogoslovije u Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji*, str. 314-316, 319, 322, 324, 340, 341, 345, 347, 349, 838. Pogrešno je navedeno da je u Mostaru završio samo dvije godine studija; završio je tri godine.

9 Arhiv Provincije: SP, sv. 101, f. 154.

10 Arhiv Provincije: SP, sv. 101, 208.

11 Arhiv Provincije: SP, sv. 104, f. 469.

tolu u Zagrebu, skupa s fra Rajkom Radišićem, fra Radoslavom Glavašem i fra Leonardom Rupčićem.¹² U dopisu od 12. studenog 1937. fra Tadija se žalio provincijalu na loše uvjete stanovanja na Kaptolu: u maloj sobici, u kojoj je bio samo jedan stol, stanovala su dvojica svećenika: on i fra Rajko Radišić. Moli provincijala da mu dopusti da nađe stan u kojem drugom samostanu. Što se tiče studija, drži da tu neće biti poteškoća. Profesori su počeli s predavanjima, a izgleda mu da će osobito iz grčkoga morati dobro "povući".¹³ No, ipak se čini da je fra Tadija i sljedeće četiri godine proveo upravo u samostanu na Kaptolu, o čemu svjedoče brojni sačuvani spisi.¹⁴ Je li dobio veću sobu sa stolom, ostaje nepoznato iz sačuvanih spisa. Ipak je vjerojatno da jest jer se više nije žalio na tjesnoću sobe i manjak prostora. Svakako, fra Tadija je 1941. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu završio studij klasičnih jezika (latinski i grčki), te se potom vratio u Provinciju i do kraja života predavao navedene predmete u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji na Širokom Brijegu. O tome svjedoči i prijepis njegove diplome izdane u Zagrebu 6. studenog 1941. Prvi stručni predmet: Klasični jezik s njihovim književnostima polagao je 6. i 9. listopada i dobio ocjene dobar (pismeni ispit) i dovoljan (usmeni ispit); drugi stručni predmet: Historija starog vijeka i Klasična arheologija polagao je 8. i 10. veljače 1940. i dobio ocjenu 8 (pismeni ispit) i 9 (usmeni); pomoćni predmet Hrvatski jezik položio je još 9. veljače 1939. ocjenom 9. "Tim je kandidat ispunio sve propise Zakona o Univerzitetima i Uredbe Filozofskog fakulteta. / Sveučilište Nezavisne Države Hrvatske u Zagrebu izdaje mu ovu diplomu i priznaje mu fakultetsku spremu i sva prava koja mu na osnovu toga po zakonu pripadaju."¹⁵

Osobito su zanimljiva dva dopisa fra Tadijina s početka 1941. godine, prvo od 10. veljače, drugo od 23. veljače 1941. Fra Tadija naime javlja da je zagrebačka policija uhitila fra Didaka Ćorića, koji je boravio u samostanu u Jastrebarskom, s još dvojicom svećenika (jedan konventualac, drugi isusovac), kao i brojnim drugim osobama. Fra Didak je optužen da je korigirao neki protudržavni letak. Bio je pretres sobe u samostanu, ali ništa mu nisu našli. Navodi kako ga se ne može običi jer je u istražnom zatvoru, te da je uhićen kao brojne druge "hrvatske nacionaliste". U drugom navodi kako je ipak uspjelo jastrebarskom gvardijanu običi ga, a kasnije i fra Miji Čuiću, s kojim je uspio ući i fra Tadija. Fra Didak ne izgleda dobro, ali mu hranu donose iz grada, kao i "drugim nacionalističkim uhapšenjcima". "Po

12 Arhiv Provincije: SP, sv. 120 (dokument je poslan, ali za njega znamo iz Urudžbenog zapisnika); sv. 124, f. 296.

13 Arhiv Provincije: SP, sv. 121, f. 215.

14 Arhiv Provincije: SP, sv. 124, f. 296; sv. 129, f. 97; sv. 130, ff. 125-126, 336, 424; sv. 131, ff. 226, 235, 253, 370-379; sv. 133, ff. 31, 133.

15 Hrvatski državni arhiv: Osobnik.

Zagrebu hvataju svakog tko im je sumnjiv kao Pavelićevac”, piše fra Tadija.¹⁶ To je bilo samo dva mjeseca prije nego su “pavelićevci” došli na vlast!

Iz posljednjeg sačuvanog fra Tadijina pisma iz Zagreba, od 8. rujna 1941., saznajemo dvije stvari. Prvo, da je on preko ljeta neko vrijeme bio u Kiseljaku u toplićama, odakle se nedavno vratio, ali nije mogao izravno u Zagreb, jer je pruga bila oštećena - dakle rat je već bio počeo, nego je morao u Konjic, gdje je ostao nekoliko dana, pa se potom uputio u Zagreb. Drugo, navodi kako se zbog preopterećenosti samostana u Vrbanicevoj preselio na Kaptol, gdje ga je gvardijan primio.¹⁷ Iz ovoga je jasno da je dotada fra Tadija stanovao u samostanu dalmatinskih fratara u Vrbanicevoj ulici, ali nije jasno otkada. Je li to bilo već od 1937. godine, kad se žalio na bijedan smještaj na Kaptolu, ili se u Vrbanićevu kasnije preselio?

Provincijal fra Krešimir Pandžić dostavio je 29. studenog 1941. uvjerenje da je fra Tadija Kožul postavljen za nastavnika u širokobriješkoj gimnaziji,¹⁸ što znači da se on iz Zagreba vratio u Hercegovinu između 8. rujna i 29. studenoga 1941., te započeo djelovati kao profesor latinskog i grčkog jezika u širokobriješkoj gimnaziji. I tako bi vjerojatno proveo svoj preostali život, da ga u tome nisu spriječili partizanski zločinci metkom u potiljak 7. veljače 1945.

Novicijal, redovnički zavjeti i sveti redovi

Mirko Kožul stupio je u novicijal na Humcu nakon 6. razreda gimnazije (danas bi to bio 2. razred srednje škole), kako je tada bilo uobičajeno, 29. lipnja 1927. S njim su u novicijal stupila četvorica kolega: fra Didak Ćorić, fra Radoslav Glavaš, fra Srećko Stojić i fra Marinko Kovač. Habit im je obukao provincijal fra Lujo Bubalo, a meštar im je bio fra Eugen Tomić st. Kovač se utopio na rijeci Trebižatu kao novak 4. srpnja 1927. Bilo mu je samo 16 godina! Fra Srećko Stojić je napustio Provinciju kao gimnazijalac-klerik u srpnju 1929. Fra Radoslava Glavaša su ubili partizani 30. lipnja 1945. u Zagrebu. Fra Tadiju Kožula također 1945. na Širokom Brijegu. Jedino je preživio fra Didak Ćorić i umro prirodnom smrću u Austriji, u Frohnleitenu, austrijskoj župi koju su pastoralno vodili hercegovački franjevci, 25. lipnja 1989. No, ni on nije bio pošteđen progona, pa je nekoliko godina proveo u komunističkom zatvoru.¹⁹ Meštar fra Eugen Tomić poslao je 31. listopada 1927. izvješće provincijalu, prema kojem je vladanje i učenje trojice novaka pozitivno, jedino fra Radoslav Glavaš ima “nešto mušičavosti i pritajene ponositosti”. Istoga

16 Arhiv Provincije: SP, sv. 133, ff. 198, 199.

17 Arhiv Provincije: SP, sv. 134, f. 307.

18 Arhiv Provincije: SP, sv. 134, f. 459.

19 Robert JOLIĆ, *Novicijal hercegovačkih franjevaca*, str. 150.

dana poslao je izvještaj da su sva četvorica novaka dobila pozitivne glasove kod votiranja.²⁰ Fra Tadija je prve jednostavne zavjete položio s kolegama na Humcu 1. srpnja 1928. u ruke provincijala fra Dominika Mandića, a svečane zavjete u Mostaru 3. srpnja 1931. u ruke istoga provincijala. Za svećenika ga je zaređio biskup fra Alojzije Mišić u Mostaru 5. studenog 1933. Mladu misu proslavio je na Širokom Brijegu 12. studenog 1933. Vojsku je služio u Mostaru, u bolničkoj četi, od svibnja do studenog 1933.²¹ Odmah po svećeničkom ređenju i Mladoj misi otputovao je u inozemstvo, na nastavak teološkog studija.

Službe u Provincije

Fra Tadija je kao svećenik djelovao samo na jednom mjestu, i to u dva navrata: u svojoj rodnoj župi, točnije u svome matičnom samostanu Široki Brijeg. On je naime djelovao u odgojnom sustavu Provincije, u širokobriješkoj gimnaziji, a samo usput i pastoralno. Tako je prema Tabuli (rasporedu osoblja) za 1934. godinu prvi magistar sjemeništara, diskret samostana, te ispovjednik i propovjednik.²² Iste službe obnaša i prema rasporedu osoblja za 1935.²³ i 1936. godinu.²⁴ No, već u jesen 1937. odlazi na studij klasičnih jezika u Zagreb, kako je naprijed rečeno. Provincijal je 5. rujna 1937. poslao obavijest samostanskom starješinstvu Široki Brijeg o imenovanju fra Dobroslava Šimovića za prefekta internata umjesto fra Tadije Kožula.²⁵

Vezano za fra Tadijinu prvu svećeničku službu mora se primijetiti da je uprava Provincije imala u njega veliko povjerenje čim ga je još kao mladomisnika odredila za prvoga meštra sjemeništara. Iz toga njegova trogodišnjeg mandata ima dosta vijesti, ali uglavnom vezanih za plaćanje internata i potrebe sjemenišne zgrade i sjemeništara.²⁶ Redovito je sudjelovao na sjednicama profesorskoga i odgojiteljskoga zbora, bio je duhovnik misijske sekcije, koja je, primjerice, 1935. brojila 71 člana učenika od 1. do 4. razreda. Slao je redovito izvješća o onim internistima koji su trebali, nakon završenoga 6. razreda, stupiti u novicijat.²⁷ Godine 1937. fra Tadija, kako je naprijed već rečeno, odlazi na studij klasičnih jezika u Zagreb,

20 Arhiv Provincije: SP, sv. 72, ff. 325, 326.

21 Arhiv Provincije: Imenik franjevaca, str. 48, br. 430; Robert JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, II. izd., str. 213.

22 *Dispositio personalis in Provincia Hercegovinae pro anno 1934*, Mostar, 1934., str. 6.

23 *Dispositio personalis in Provincia Hercegovinae pro anno 1935*, Mostar, 1935., str. 6.

24 *Dispositio personalis in Provincia Hercegovinae pro anno 1936*, Mostar, 1936., str. 5.

25 Arhiv Provincije: SP, sv. 120, f. 192.

26 Arhiv Provincije: SP, sv. 105-120, passim.

27 A. MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. III, str. 7, 19, 47, 64, 73, 77.

i vraća se na Široki Brijeg u jesen 1941. godine. U šk. 1941./42. godini fra Tadija predaje latinski jezik 1. razredu (5 sati tjedno) i 4. razredu (6 sati), grčki jezik 4. razredu (3 sata), te njemački jezik 5. razredu (3 sata), ukupno 17 sati tjedno. K tome je razrednik 1. razredu i donadstojnik konvikta vanjskih đaka. Za suplenta u gimnaziji određen je odlukom Ministarstva prosvjete u Zagrebu 23. veljače 1942. U šk. 1942./43. godini predaje samo latinski i grčki jezik, i to 2., 3. i 4. razredu, ima 12 sati tjedno, te je i nadalje drugi magistar konviktoraca. Dana 14. svibnja 1942. došlo je do promjene prefekta konvikta: fra Leonardo Rupčić prešao je u samostan, a na njegovo mjesto došao je dotadašnji drugi prefekt fra Tadija Kožul. On dakle nije stanovao u samostanu, nego u konviktu. U šk. 1943./44. godini fra Tadija je predavao latinski i grčki jezik 3. i 4. razredu i imao ukupno 10 sati tjedno. Bio je prefekt vanjskih đaka, konviktoraca. Školska godina 1944./45. "nikada nije završila - ostala je otvorenom ranom na tijelu Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja BDM". Naime, zbog ratnih neprilika, pogotovo stoga što je njemačka vojska zauzela i gimnaziju i konvikt, nastavu nije bilo moguće održavati. Ako se tome dodaju i teške prehrabene i prometne prilike, jasno je da se nastava nije mogla normalno održavati, pa su đaci koji su mogli povremeno dolazili profesori-ma na instrukcije i ispite.²⁸

Kobna 1945.

Provincijal fra Leo Petrović pisao je ravnatelju gimnazije na Širokom Brijegu fra Radoslavu Vukšiću 13. siječnja 1945. (niti mjesec dana prije krvavoga partizanskog pira na Širokom Brijegu):

Znam i duboko u duši osjećam, koliko Vi i sva braća profesori naše gimnazije podnosite tereta i krvavih žrtava za naš zavod, budućnost i nadu našu. Zato će Vam naplatiti dobrota Božja, a poznija će pokoljenja izkazati Vam harnost i zahvalnost. S moje strane i u ime provincijalne uprave svima vam iskrena i duboka hvala. Poštovani otče, nastojte i dalje sa svojim suradnicima spasavati sve što se spasiti daje. Koliko možete gledajte, da upregnutim svim silama održite taj temeljni naš naukovni zavod na dostojnoj visini. Čuvajte ga kao oči u glavi, da što manje pretrpimo štete. (...).

Uza sve udarce sudbine ne gubimo nade u dobrotu Božju i Njegovo milosrđe. Bog će nas čuvati. On nas je branio i podržavao kroz prošla teška i duga, mutna i krvava stoljeća. Božje oko bdije nad nama.²⁹

28 A. MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. III, str. 271, 289, 290, 300, 310, 330, 331, 374, 407.

29 Arhiv Provincije: SP, sv. 149, f. 11.

Istoga dana pisao je i fra Tadiji Kožulu: “Uvažavajući Vaše pismeno obrazložene razloge: narušeno zdravstveno stanje, dižemo Vam dužnost prefekta naših đakaklerika. (...). Želimo Vam, poštovani otče, skoro potpuno ozdravljenje i svaki Božji blagoslov.”³⁰ To pak znači da je fra Tadija u međuvremenu bio imenovan prefektom sjemeništaraca-klerika, dakle svršenih novaka, koji su 7. i 8. razred pohađali u habitima. To je, po svemu sudeći, trajalo kratko, jer nisam pronašao o tome drugih obavijesti.

Smrt na Širokom Brijegu

“Široki je Brijeg pao u partizanske ruke 7. veljače 1945. u prijepodnevnim satima. Partizani su u samostanu zatekli dvanaesticu fratara i sve ih ubili u ratnom skloništu. Odvodili su ih iz samostanske zbornice jednog po jednog u kratkim vremenskim razmacima.” Među dvanaesticom je bio i fra Tadija Kožul, “profesor latinskog, grčkog i hrvatskog jezika, donastojnik konvikta. Ubijen je hitcem u potiljak, gurnut u ratno sklonište, zapaljen i zatrpan.”³¹ Partizani su ga ubili i spalili na Širokom Brijegu u 36. god. života, 18. god. redovništva i 12. god. svećeništva. Tjelesni su mu ostatci ekshumirani 1969., te 1971. pokopani u širokobriješkoj crkvi.³²

Prema iskazima svjedoka, zapravo se fra Tadija u vrijeme borbi za Široki Brijeg nalazio u ratnom skloništu, a ne u samostanu. Naime, u vrijeme borbi dio franjevaca se sklonio u samostanskom podrumu, dio u mlinici i hidrocentrali na rijeci Lištici, a fra Tadija se skupa s fra Dobroslavom Šimovićem, fra Arkandelom Nuićem i učenicima sklonio u protuzrakoplovno sklonište. U borbama je 6. veljače bila zapaljena zgrada gimnazije (knjižnica), pa se brat laik fra Melhior Prlić uspio probiti do skloništa i obavijestiti o tome tamo nazočne fratre i učenike. Na to je fra Tadija Kožul s nekoliko učenika u noći 6./7. veljače organizirao gašenje gimnazije s učenicima, ali u tome nisu uspjeli. U skloništu su ostali sve dok partizani nisu osvojili samostan 7. veljače, kada su bacili bombe pred sklonište, pa su fratri s učenicima i nekim civilima morali izići. Fratre su sabrali u samostanskoj razgovornici, odakle su izvodili jednog po jednog i ubijali iznad skloništa, te ih potom polili benzinom i zapalili.³³

30 Arhiv Provincije: SP, sv. 149, f. 13.

31 A. MARIĆ, *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu*, sv. III, str. 418, 422.

32 Andrija NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici*, str. 133-134; Anto BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, str. 350 (pogrešno navodi da je fra Tadija bio doktor znanosti); Ante MARIĆ, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, str. 23-33; Robert JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca*, II. izd., str. 213.

33 H. MANDIĆ, *Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraću*, str. 333-335.

Dr. Ivica Šarac pronašao je u ostavštini dr. Krunoslava Draganovića svjedočnje partizana Rafaela Radovića (rođen u Čilipima 1926.) o tome kako su on i partizan Mato Franušić, inače bivši đak širokobriješke gimnazije, neposredno po zauzimanju Širokog Brijega susreli trojicu fratara pred zgradom gimnazije u razgovoru s jednim partizanskim oficirom, jednim oficirom UDB-e i desetak vojnika. “Dva su stajala tiho, bez riječi, držeći ruku u ruci, oba starija čovjeka oko 50 godina, treći viši plavokosi bijel u licu, sa bijelim naočalima, odgovarao je za svu trojicu.” Franušić je pokušao intervenirati rekavši da pozna te fratre i da su oni poštteni ljudi, na što mu je oficir rekao da se skloni. “Bili smo odmakli jedva 10 m, kad udbaš s automatskim pištoljem ubi s nekoliko hitaca onog visokog, plavokosog fratara. Ostaviše mrtvo tijelo tu, a ona ostala 2 svećenika s grupom partizana, koji su tu stajali, uđuše u gimnaziju.”³⁴ No, po svemu sudeći uskoro su ubili još dvojicu, možda upravo onu dvojicu koji su s partizanima ušli u gimnaziju. O tome svjedoči vojnik suprotstavljene vojske, ustaša Stanko Ivanković (rođen 1924. U Hamzićima). On navodi kako su Brijeg morali napustiti oko 10 sati i povukli se prema koritu rijeke Ugrovače, a onda su čuli da partizani ubijaju fratre, pa je stigla zapovijed da se probiju do samostana. Tako su ustaško-njemačke snage zakratko opet ovladale platoom ispred samostana. Štoviše je nekoliko vojnika utrčalo u protuzrakoplovno sklonište, te su tamo vidjeli tri ugljenisana tijela i u njima prepoznali trojicu fratara. Bili su ubijeni, poliveni benzinom koji je u bačvama ostao njemačko-hrvatskim postrojbama kad su morale napustiti položaje, i zapaljeni. Štoviše, pokušali su ih iznijeti vani, ali to nisu uspjeli jer su se partizani pregrupirali i otvorili tešku paljbu po njima. Dvojica ustaša tu su izgubila živote.³⁵

Nije sigurno tko su bila navedena trojica fratara, ali se najlogičnijim čini da je to bila upravo ona trojka koja se sklonila u protuzrakoplovno sklonište s đacima, dakle fra Tadija Kožul, fra Dobroslav Šimović i fra Arkandeo Nuić. Fra Arkandeo je imao upravo 50 godina, ali je fra Dobroslav bio mlađi, niti 40 godina - no zacijelo je svjedoku to kasnije bilo nemoguće točno rekonstruirati. Zanimljivo je da na fotografijama upravo fra Tadija izgleda plav i bijela lica, kako ga je opisao navedeni svjedok - partizan. Tako je moguće da je upravo fra Tadija Kožul bio prvi kojega su partizani ubili po osvajanju Širokog Brijega, a nakon njega i drugu dvojicu. Potom su hrvatski vojnici nakratko osvojili plato ispred samostana, te pokušali iznijeti mrtva i spaljena tijela, ali su ih u tome prekinuli partizani, koji su opet osvojili prostor. Preostala devetorica fratara su, po svemu sudeći, ubijena tek nakon toga, dakle u popodnevnim satima.

34 Ivica ŠARAC, “Zbivanja na Širokom Brijegu od 6. do 8. veljače 1945.”, u: *Svjedočanstva o ubijenoj gimnaziji*, Mostar, 2024., str. 28-29.

35 *Isto*, str. 29-30.

Učenici o svome profesoru i odgojitelju

Gotovo 50 godina po smrti fra Tadije Kožula i brojnih drugih hercegovačkih fra-njevaca, fra Jozo Zovko, gvardijan na Širokom Brijegu, uspio je 1993. godine okupiti veliki broj bivših đaka širokobriješke gimnazije, njih preko 50, i organizirati tri okrugla stola i jedan simpozij, na kojima su se oni prisjetili svojih profesora i odgojitelja. Knjiga njihovih svjedočanstava tiskana je tek 31 godinu nakon toga. Ovdje izdvajam što su neki đaci rekli o svome profesoru i odgojitelju fra Tadiji Kožulu.

Fra Ferdo Vlašić: Bio je meštar, kad sam ja došao u sjemenište. (...). Kao meštar, na nas je đake djelovao vrlo utjecajno. Znao je đaku pristupiti i primiti ga. Nije nikada donosio nagle odluke, a pri sukobima je bio i ostao pravedan. Disciplinu je držao dobro, a vrijeme učenja bilo je strogo određeno u učionicama ujutro i popodne. Djelovao je na mene kao svećenik primjerno. Bio je pobožan. Čini mi se da je od svih svećenika i profesora on na mene najviše djelovao. Često sam ga viđao u kapelici kako pobožno moli. Znao bi se ponekad naljutiti i mi bismo opazili da bi tada pocrvenio, ali nikad nisam osjetio da bi u toj ljutnji eksplodirao. Odgojiteljsku dužnost vršio je dobro i uzorno. I onda je poslije otišao na studij. Čuo sam u Zagrebu, na Kaptolu, da je bio jedan od najuzornijih studenata. Nikada mu ni jedne riječi, s obzirom na disciplinu, nije trebalo reći. Pričao mi je to njegov gvardijan.

Fra Jakov Bubalo: Imam o njemu jednu malu uspomenu iz svog i njegova rodnog sela Turčinovića. Bilo je to 1944. Tada me moja majka povela u selo, kazavši mi da će doći fra Tadija i da će govoriti nešto važno. Čini mi se da su tada i drugi fratri išli po selima i govorili o teškim vremenima koja dolaze. Sjećam se da je fra Tadija govorio o komunizmu kao o jednom strašnom zlu koje je nastalo u Rusiji i primiče se k nama. Govorio je nekako tako da nas čeka mučeništvo: "Trebamo biti hrabri i puni pouzdanja u Boga." Tada sam prvi put čuo riječ "boljševici". Naravno da nisam znao što to znači, ali poslije sam upoznao dobro i teoriju i praksu!

Karlo Kutle: Predavao mi je talijanski godinu ili dvije. Bio je savjestan, dobar i pravedan, ali bi se znao nekada naljutiti, no isto bi se tako znao svladati. Sve u svemu, dostojan svoga zvanja: i jednoga i drugoga. Ostavio je utisak dobra i pobožna svećenika. Često sam ga viđao u crkvi kako moli.

Fra Vinko Dragičević: Ja sam na njemu zapažao da moli malo više nego ostali. Viđao sam ga kako često ide u kapelicu i moli. Poslije, kad sam ja bio na Kočerinu, često bih ga viđao kako hoda između ovih čempresa i moli. Osim oficija, puno je i kruničao. (...).

Ivan (Žan) Bubalo: Mi smo rođeni kuća do kuće. Predavao nam je latinski. Predavanja su bila na visini. Njegova predavanja bila su takva, kao što je rečeno ovdje. Bio je gospodin. Ne vjerujem da mu ima itko što prigovoriti, tko je sreo njega. Bio je čovjek držanja, čistoće, urednosti. Njegov habit nije mogao imati fleku, ni cipela, ni bilo što.

Jozo Tomašević: Otac fra Tadija Kožul! Nikada ga nismo vidjeli nasmijanog, no to nije bilo zbog mrzovoljnosti. Jednostavno je bio preozbiljan čovjek, prestrog, vjerujem i prema samom sebi. Bio je savjestan kao profesor latin-skog i grčkog. Ne bi nikoga zamrzio ni proganjao. Ne bi imao nikada nikakvih simpatija niti antipatija. Jednostavno je on bio čovjek savjesnosti koji je samo pratio ima li kakvih odstupanja i ništa više. Bio nam je vrlo korektan pratilac fra [Fabijana] Paponje. Mislim da taj čovjek ne bi mogao muhu zgaziti, pa nam je neshvatljivo da je netko mogao usmrtiti takvog čovjeka. Ulijevao je ogromno poštovanje.³⁶

A fra Častimir Majić opisao ga je kao “skromna redovnika zamišljena pogleda kojim je budio suosjećanje i ljudski osobni pristup. (...). Po naravi je bio šutljiv i ozbiljan svećenik koji je uz svoje profesorsko zvanje obavljao dužnost odgojitelja sjemeništaraca i magistra klerika. Tim izborom odavao je posebne kvalitete odgojitelja novih naraštaja koji su u njemu nazrijevali pravog predvodnika na ćudorednim putovima uzrasta i životnoga sazrijevanja. U životu nije imao neprijatelja niti je ikoga mrzio, a u radu je bio ustrajan do iznemoglosti dok je životne poteškoće i duhovna iskušenja strpljivo podnosio.”³⁷ Neprijatelja je ipak imao: bili su to bezbožni komunisti, koji su mrzili sve što je sveto, katoličko i hrvatsko. Oni su ga i usmrtili one krvave veljače 1945.

Zanimljiva su i neka svjedočanstva vezana za ulazak u ratno sklonište nakon ubojstva fratara. S tim je bila povezana upravo fra Tadijina sestra, koja se prva usudila ući unutra, ne zna se točno koje godine, ali svakako ne 1945., pa možda ni koju godinu kasnije, jer je to bilo najstrože zabranjeno. O tome su rekli svjedoci.

Fra Umberto Lončar: Meni je pokojni fra Mirko Ćosić pričao ovako: “Na Veliku Gospu izjutra, koje godine ne znam točno, pokojneg fra Tadije Kožula sestra, djevojka, došla je i otvorila sklonište.” Fra Mirko je tamo ušao i kaže: “Fra Arkandelova glava stoji na jednom jastučiću. Dolje je izgorio, ali glava je čitava. Fra Borislav Pandžić je izgorio dolje, a drži brevijar u ruci. Drugi su spaljeni. Uzeo sam aparat i to sam uslikao.” A poslije je to on skicirao i dao u Provincijalat.

Fra Marko Dragičević: Ja sam čuo drugu inačicu. Naime, da je on ležao u onoj sobi nauznak, ruka mu je uz zatiljak. Kod njega je ležao jedan drugi, koga nisu mogli razaznati. Je li to bio fra Tadija ili fra Dobroslav? A fra Borislav je ležao u stubištu. (...).

(...). Fra Arkandel je imao ruku na zatiljku i ležao je nauznak. Do njega je ležao ili fra Tadija ili fra Dobroslav u sličnom položaju. Za fra Borislava sam rekao. I to su tri. Ostala devetorica su tri po tri. Oni su zapaljeni. Neki su nagorjeli, neki izgorjeli, a neki nisu nimalo nagorjeli. Kad je fra Blago ulazio,

36 *Svjedočanstva o ubijenoj gimnaziji*, Mostar, 2024., str. 169-175, 355.

37 Častimir MAJIĆ, *U nebo zagledani*, str. 91-92.

to je bilo kasno. Možda 1960. i neke. I ti si, fra Ferdo, bio. I vi ste te kosti stavili na jednu hrpu. Kad sam ja dolazio, prilično sam se na vas naljutio, jer se to trebalo snimiti prije pomicanja, ali vi ste iz velike ljubavi to pomaknuli. Čini mi se da ste našli duhansku kutiju.³⁸

Fra Tadijin politički profil

Zanimljivo je da se njegovo ime ne spominje u partizansko-komunističkoj historiografiji. Ne spominje ga čak ni notorni Viktor Novak u svome “nadrihistorijskom pamfletu” pod naslovom *Magnum crimen*. No, autor jednoga službenog izvještaja UDB-e iz 1953. godine ipak nije propustio spomenuti i njega: “Kožul fra Tadija, profesor klasike za čitavo vrijeme okupacije bio je prvi suradnik Ćorića fra Didaka u organizaciji ustaškoga pokreta u gimnaziji. Poginuo je prilikom oslobođenja Širokog Brijega od strane naših jedinica.”³⁹ Dakako da je riječ o običnim lažima vezanim kako za fra Tadiju, tako za druge profesore i udruge koje su vodili. Naime, iz svjedočenja fra Tadijinih đaka nema nikakve naznake da bi on na bilo koji način sudjelovao u “organizaciji ustaškog pokreta u gimnaziji”. Dakako, za mrzitelje svega što je katoličko i hrvatsko ljubav prema svome (hrvatskom) narodu bila je zločin, pa je tako svaka odbojnost prema jugoslavenskoj ideji i partizanskom pokretu izjednačavana s ustaštvom i tretirana kao zločinačka djelatnost. No, vrlo je znakovito da se i u navedenom izvještaju UDB-e iz 1953. za nijednoga širokobriješkoga franjevca (osim za fra Fabijana Paponju) ne navodi da bi s oružjem u ruci sudjelovao u borbama za Široki Brijeg (i uopće) u veljači 1945. Za većinu ubijenih fratara autor navodi da su “prilikom oslobođenja Širokog Brijega” ubijeni “od strane naših jedinica”, a za trojicu se izrijekom navodi da su ubijeni “od strane naših jedinica” (...) “poslije oslobođenja Š. Brijega” (fra Krešimir Pandžić, fra Nenad Pehar i fra Leonard Zlopaša).⁴⁰ Pa iako je autor prilikom pojedinačnog navođenja širokobrijeških fratara samo za jednoga naveo da je “prilikom napada na Š. Brijeg imenovani s oružjem u ruci aktivno učestvovao u borbi protiv NOV-e”, te “kao takav ubijen je od strane JA, prilikom oslobođenja Š. Brijega”,⁴¹ to ga ne priječi da na kraju teksta, a protivno svemu što je naprijed naveo, zaključi: “Prilikom oslobođenja Š. Brijega od ustaških i okupatorskih jedinica 8 Februara 1945 godine, kao ustaški i njemački saradnici u borbi protiv NOV-e sa oružjem u ruci izginulo je viši broj fratara u samostanu, odnosno na položaju oko samostana Š. Brijeg. Kao što

38 *Svjedočanstva o ubijenoj gimnaziji*, str. 99, 238.

39 Uprava državne bezbednosti (UDB-a), Opunomoćstvo UDB-e za srez lištički: *Istorijat klera sreza Lištica*, str. 9. Potpisao: Milan Mihaljević, “šef Opunomoćstva”. Izvornik se nalazi u Arhivu OSA-e u Sarajevu; preslik u Arhivu Vicepostulature na Širokom Brijegu.

40 *Istorijat klera sreza Lištica*, str. 9, 10. Dakako da Zlopaša nije bio fra Leonard, nego fra Roland!

41 *Istorijat klera sreza Lištica*, str. 9. Autor fra Fabijana naziva “Dr. Papan fra Fabijan”!

smo naveli da su oni pretvorili crkvu i crkvene prostorije u bedem iza koga su se tukli protiv NOV-e i dole navedeni su izginuli na istom položaju.” Slijedi 31 ime i prezime ubijenih franjevaca, od kojih su brojnima pogrešno navedena imena i prezimena, a neki uopće nisu tu poginuli. Zanimljivo je da autor samo jednome od njih navodi titulu “dr.” - fra Martinu Sopti, a upravo on nije bio doktor znanosti, dok su brojni drugi kojima se ta titula ne navodi bili doktori znanosti!⁴²

Ne samo da *Istorijat klera sreza Lištica* vrvi faktografskim pogreškama, nego je potpuno jasno da je on prepun sadržajnih pogrešaka i laži, o čemu najbolje svjedoče najnovija znanstvena istraživanja o stanju bojišnice na Širokom Brijegu. Niti su se fratri borili s puškama u rukama, niti su njihove zgrade (samostan, crkva, gimnazija, konvikt) bile utvrde iz kojih su se fratri (ili bilo tko) “tukli protiv NOV-e”, nego su obrambeni položaji njemačko-hrvatskih postrojbi bili daleko izvan zgrada, a partizani su fratre našli u samostanu, te ih potom brutalno pobili, bez ikakva ispitivanja i suđenja - sve one koji su na sebi imali habit. K tome su sutradan, 8. veljače, sa Širokog Brijega odveli još osmoricu franjevaca, koji su se za vrijeme borbi bili sklonili u fratarsku mlinicu i hidrocentralu na rijeci Lištici, te ih potom pobili negdje u zabitima dalmatinske Zagore.⁴³

Prema dr. fra Ivi Sivriću jedino je fra Radoslav Glavaš bio usko vezan za ustaški pokret, dok je većina mlađih fratara Provincije bila za ideju slobodne hrvatske države, ali ne i za ustaštvo kao takvo. Među njima navodi i fra Tadiju Kožula.⁴⁴ No, za neprijatelje hrvatske državnosti to je bilo potpuno isto. K tome je fra Tadija bio izraziti protivnik komunizma, što je logično, jer je riječ o zločinačkoj organizaciji, bezbožnoj i protunaravnoj, a to je bilo dovoljno da ga partizani po osvajanju Š. Brijega naprosto likvidiraju.⁴⁵ Zapravo - ubili su sve koji su imali habit na sebi, bez obzira kojeg su političkog uvjerenja bili, koliko im je bilo godina, bez ikakva ispitivanja i dokazane krivnje.

Dr. fra Robert Jolić

42 *Istorijat klera sreza Lištica*, str. 11.

43 Usp. Ivica ŠARAC, *Metastaze jedne revolucije. Uspostava komunističko-partizanske vlasti u zapadnim dijelovima Hercegovine (listopad 1944. - ožujak 1945.)*, Mostar, 2019.; Hrvoje MANDIĆ, *Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraću*, Zagreb, 2021.

44 Ivo SIVRIĆ, *Krvave godine. Odbljesci uspomena jednoga od preživjelih*, Chicago, 1996., str. 172.

45 H. MANDIĆ, *Hercegovačka franjevačka provincija u Drugom svjetskom ratu i poraću*, str. 250-251.

KRVLJU OPEČAĆENI ZA NEBO

Životopisi šezdeset šestorice hercegovačkih franjevaca
ubijenih u Drugom svjetskom ratu i poraću

Priredio:
dr. fra Robert Jolić

Mostar, 2025.